

Mr Marina Matić
 Institut za uporedno pravo,
 Beograd

UDK: 342.726-055.2(32)
 Pregledni naučni rad

POLOŽAJ ŽENE U STAROM EGIPTU

Položaj i prava žena su tema o kojoj se dosta govori u današnje vreme. Položaj koje žene imaju u savremenom društvu se često opisuju kao rezultat dugogodišnje borbe za prava žena. U radu se predstavlja položaj žena u starom Egiptu, prava koje su one imale, funkcije koje su zauzimale, kao i promene koje nastupaju pod uticajem starogrčke civilizacije. Žene u starom Egiptu mogle su da raspolažu i upravljaju imovinom, da zaključuju sve vrste ugovora, da usvajaju decu, oslobađaju robove, itd. U starom Egiptu razvod je bio dozvoljen, a žena je imala pravo na imovinu koju je unela u brak, kao i imovnu koja je „predbračnim“ ugovorom dogovorena da će pripasti ženi u slučaju razvoda. Egipćanke su mogle biti faraoni, komandanti vojske, veziri, pisari, vrhovne sveštenice... Takođe, žene su imale nezamenjivu ulogu u duhovnoj sferi i povezanosti države sa božanskom energijom. Iz navedenog se može videti, da su Egipćanke imale mnoga prava kojima se zapadne civilizacije hvale kao modernim tekovinama. Međutim, pod uticajem grčke civilizacije i kasnije hrišćanstva, Egipćanke postepeno gube prava, da bi kraj III veka pne, bile izjednačene sa grčkim ženama i da im je potreban tutor za svaki pravni akt.

Ključne reči: *Žene, prava, funkcije, stari Egipat, istorija*

Kada je Šampolion, nakon dešifrovanja hijeroglifa, posetio Egipat 17. januara 1829. godine, prvi put se u zapadnim naučnim krugovima rodila ideja da je postojalo jedno društvo u antičkom svetu u kome su žene i muškarci zauzimali jednak položaj u svim sferama društva. Šampolion je došao na tu pretpostavku samo posmatrajući predstave Egipćanki na brojnim hramovima u dolini Nila. Poze tih žena, uzvišenost i ljubav sa kojima su predstavljene svedoče o njihovom izuzetnom položaju, ne samo u odnosu na tadašnju grčku kulturu, već i u odnosu na društva Šampolionovog XIX veka, pa i savremenih.

Prvi Grci koji su posetili stari Egipat, bili su skandalizovani autonomijom koju su uživale Egipćanke. Kao što su ustanovili arheolozi i istoričari, Egipćanke su zauzimale najviše položaje u

državi, a to se ne dešava ni u većini modernih dekomkratija. Zahvaljujući izuzetnom pravosudnom sistemu, muškarac i žena su bili jednaki pred zakonom. Taj pravni status, koji nije dovođen u pitanje sve do vladavine Ptolomeja, grčkih vladara, omogućavao je istinsku autonomiju i jednakost oba pola sve dok je zemlja bila nezavisna. Nije jasno zašto su žene u Egiptu imale sva prava, dok u ostatku antičkog sveta njihov položaj nije bio ni približan položaju Egipćanka.

Ono što upadne u oči svakom pažljivijem turistu je ogromno poštovanje koje je davano ženama. Prikazivana je privlačna, ozarena i osvetljena, a pre svega ženstvena, i bio joj je posvećen pravi kult, jer je aktivno doprinosila svakodnevnoj izgradnji jedne velike civilizacije. Takvi prikazi su plašili prve hrišćane, koji su u strahu od zavodništva Egipćanki uništili mnoge ženske predstave ili ih prekrivali gipsom, kako bi pobjegli njihovom pogledu, božanskom osmehu i ljubavi prema životu, koju su nosile u sebi.

Manetone, jedan sveštenik kasne epohe, podelio je egipatske faraone u 30 dinastija i bio je, između ostalog, glasnik jedne tradicije prema kojoj je od II dinastije donet zakon koji je potvrđivao pravo žene da uživa kraljevsku moć, drugim rečima, može biti faraon. Faraon je kraljevski par. Otac i majka: to je priroda faraona. U svetu ljudi se to posmatra kroz par sačinjen od kralja i kraljice. Atum, glavni tvorac, potvrđuje: „oni su on-ona“, ujedinjuju se u ženski ekvivalent koji simbolizuje zmija. Par vlada Egiptom, analogno prvom božanskom paru, koji čine Šu i Tefnut, koje ponekad simbolizuju dva lava. Nema ni jednog primera faraona u celibatu, jer da bi se slavili obredi i održao odnos između neba i zemlje, neophodna je glavna kraljevska supruga. Nasuprot tome, ženski faraon ne mora da ima ljudskog muža, pošto u sebi nosi u sebi muški princip, kao što je Izida u sebi nosila Horsa, već ostaje faraon, „otac i majka“. Kraljice su učestvovala u upravljanju zemljom; daleko od toga da su bile „prve dame“, udaljene i bez vlasti, one su morale da preuzimaju funkcije žena Države i birale su se na osnovu svog ponašanja i sposobnosti da ispune taj zadatak. Iz tog razloga tekstovi ističu, bilo njihov autoritet bilo njihovu lepotu. Ono što je vrednovano i primenjivano je duhovna uloga žene, aktivno učešće u stvaranju misli.

Iz zakonskih propisa saznajemo da su žene mogle da upravljaju i raspolazu privatnom imovinom, uključujući nepokretnosti (i zemlju), pokretna dobra, poslugu, robove, životinje, novac, finansijske instrumente, zadužbine i anuitete. Žena je mogla

samostalno da upravlja celokumnom imovinom, mogla je da zaključi poravnanje, sve vrste ugovora (brak/razvod), mogla je da ostavi testament, oslobodi robove, usvaja decu, pokrene parnicu. Takođe, žena je mogla da bude svedok na sudu.

Institucija braka u antičkom Egiptu nije predstavljala obavezan čin. Ni jedan zakon nije primoravao ženu da živi sa muškarcem: ona je imala potpunu zakonsku autonomiju i sama je raspolagala svojim dobrima, niko je nije ocenjivao kao neodgovornom. Grci su to smatrali gotovo nemoralnim. Ipak, brak je činio važan deo života i već sa 15 godina ako ne i ranije, Egipćanka je mogla da postane supruga. Ako zaljubljena žena odluči da se uda niko nije mogao da je spreči u tome. Otac nije imao pravo da nameće nekog kandidata ćerki. U faraonskom Egiptu, nevinost supruge nije predstavljala pitanje časti, niti razlog za brigu. Devojku ništa nije sprečavalo da ima seksualne odnose pre braka. U starom Egiptu postojao je i običaj stavljanja braka „na probu“. Ako zaljubljeni tako odluče, sklopili bi neku vrstu ugovora prema kome bi u trajanju od recimo devet meseci par živeo zajedno, a pre toga bi muškarac ostavljao neke poklone za ženu u hramu. Ukoliko bi bila ona ta koja je prekinula ugovor, muškarac bi zadržavao ta dobra, a u obrnutom slučaju založeni pokloni bi pripali ženi, koja bi se vratila roditeljskom domu. Prema svetim tekstovima, brak obavezno predstavlja zajednički život. Takođe se savetuje muškarcu da podigne sopstvenu kuću, jer će tako nova porodica, budući samostalna, izbeći svađe i neslogu. Udajom, egipatska žena nije uzimala prezime muža, već je zadržavala sopstveno i čak je rado isticala sopstveno poreklo. Kada bi promenila svoje ime ili čak, kao u nekim zapadnim društvima, bila nazivana imenom i prezimenom svog muža, to bi za nju značilo negiranje postojanja same osobe. Prema egipatskom shvatanju ime predstavlja deo života koji omogućava da se pobedi smrt, i brak sigurno ne bi trebalo da bude taj koji će poništiti život. Razvod je bio lična stvar i država se nije mešala, osim u slučajevima kada su supružnici to zahtevali. Skoro svaki razlog je mogao biti naveden kao osnov za okončanje braka.

Kada su u pitanju imovinska prava Egipćanka je mogla da stekne imovinu nasleđivanjem, poklonom i kupovinom. Prema egipatskom imovinskom pravu, žena je imala pravo na trećinu imovine supruga koja je stečena nakon sklapanja braka. Ukoliko je žena unela imovinu u brak (na primer u formi miraza), ta imovina je ostajala njena i nakon sklapanja braka. U slučaju razvoda ta imovina je morala da se vrati ženi, pored imovine koja je predviđena bračnim

ugovorom da će biti data ženi u slučaju razvoda. Nakon smrti supruga žena je nasleđivala jednu trećinu imovine, a dve trećine je deljeno između dece. Žena je mogla da liši svu decu nasleđstva (samo u pogledu imovine koju je donela u brak ili njenog dela bračne tekovine) ili samo neku (testament Naunakht).

Egipćanka čitav život zadržava pravnu autonomiju, koju ni novi brak ne dovodi u pitanje. Niko je ne može lišiti dobara, kojima slobodno raspolaže. Ono što je nasledila od svojih roditelja može slobodno, bez konsultacije sa mužem, da testamentom ostavi svojoj deci, uz jasne napomene šta je kome ostavila. Bilo kao ćerka, bilo kao supruga, Egipćanka je mogla da nasleđuje, delimično ili u celini.

Ahotep, žena faraon, poslednji vladar XVII dinastije i vladar Gornjeg Egipta, za vreme okupacije Hiksa, uspela je da ujedini dve zemlje (Gornji i Donji Egipat), zahvaljujući svojoj odlučnosti da istera osvajače. Ahotep je preuzela komandu nad delom vojske i ugušila pobunu Nubijaca na jugu zemlje, koji su se udružili sa Hiksima, koji su se u tom periodu branili od sina Ahotep, Ahmesa osnivača čuvene XVIII dinastije. Zbog istaknute uloge u gušenju pobune, Ahotep je odlikovana sa tri zlatne muve, najvišim odlikovanjem, koje su za izuzetne zasluge dobijali samo generali ili vojnici. Tako da možemo reći da je ova izuzetna vladarka zauzevši poziciju heroja, ušla u vojnu sferu do tada rezervisana isključivo za muškarce.

Jedna od prvih dužnosti faraona bila je da izgrade hramove, počivališta bogova, tako da oni mogu da borave na Zemlji i da doprinose punom duhovnom i društvenom razvoju ljudske zajednice. Hatšepsut, koja se ubraja u društvo najznačajnijih faraona, nije bila izuzetak. Dala je da se izgrade i restauriraju svete građevine na čitavoj teritoriji Egipta, tokom cele svoje vladavine. Od Karnaka do Luksora dala je da se izgrade male kapele, koje su služile kao stanice za svetu barku tokom procesija, dok je u unutrašnjosti hrama u Karnaku podigla nekoliko obeliska, kao i njen otac, faraon Tutmes I. Projekat izgradnje obeliska bio je veoma složen: trebalo je isklesati gigantski monolit od preko 300 tona u kamenolomu granita u Asuanu, onda ga preneti do Karnaka i uzdići. Da bi se podigla dva obeliska bilo je potrebno preko sedam meseci rada. Takođe je podigla jedan od simbola arhitektonskih dostignuća starog Egipta, svoj Hram za milion godina u Deir-el-Bahri.

Tuja, velika kraljevska supruga Setija I, majka Ramzesa II, koji je vladao Egiptom 67 godina, je bila čuvar duhovnosti faraonske monarhije i žena snažne ličnosti. Tuja je nadživela supruga, barem za

22 godine i tokom prvih dvadeset godina vladavine svog sina, ispoljavala je značajan uticaj na dvoru. Obzirom da je Ramzes II bio istinski vezan za svoju majku, pored brojnih statua i bareljefa posvećenih sećanju na nju, podigao joj je kolosalnu statuu od skoro 3 metra, koja predstavlja moćnu ženu na visokom položaju. Ova gigantska statua, gotovo apoteoza moći, kao i njene brojne predstava pored faraona i njegove porodice, svedoče o tome da uzdignute predstave sa neretko sakralnim značenjem nisu bile rezervisane samo za muškarce na položaju.

Desna ruka kraljevskog bračnog para bio je vezir, jedna vrsta premijera sa višestrukim funkcijama. Zahvaljujući jednom otkrivenom dokumentu, među imenima na spisku istaknutih funkcionera pojavljuje se ime Nebet, koja je bila sudija i vezir. To je redak slučaj, ali nije jedini izuzetak. Ono što tekst otkriva jeste da je pomenuta žena imala sve potrebne kvalitete za dobrog vezira. Takođe postoje brojna svedočanstva da su žene zauzimale rukovodeće pozicije svih administrativnih institucija (direktorka provincija, gradonačelnik, direktorka trezora, bolnica, tekstilne industrije, hramova, bile su pisari, kapetani brodova, itd). Sa izuzetkom vojske, žena je imala pristup gotovo svim aktivnostima koje su karakterisale faraonsko društvo.

Pored svih ovih običnih i neobičnih uloga u kojima vidimo Egipćanke, takođe nalazimo primere u kojima su Egipćanke žrtve krivičnih dela (uključujući i silovanje koje se oštro kažnjavalo) i kao učinioce krivičnih dela. U ovom poslednjem slučaju, žene su mogle biti osuđivane. Muškarci i žene su bili nezavisni pred zakonom, a samim tim kazne su bile iste. Naravno da su postojale žene kriminalci, iako se njihova imena na spiskovima zatvorenika mnogo ređe nalaze. Možemo videti da se žena posebno štitila: majka osuđena na društveno korisni rad se nije odvajala od deteta. Takođe, nezavisan položaj žena se ogleda i u tome da se žena nije mogla smatrati odgovornom za krivicu muža, niti je podnosila posledice koje su njemu određene. Poznat je primer osuđenih žena u takozvanoj „haremskoj zaveri“. Harem u Egiptu nema karakteristike otomanskih harema, već je neka vrsta administrativne institucije, kojim je upravljala faraonova supruga, a članice su mogle biti sveštenečke supruge, ali i buduće sveštenice, koje su se tamo obrazovale, kao i druge kraljevske supruge.¹ Zavera je kovana protiv Ramzesa III, a

¹ U Egiptu nije postojala poligamija, osim na dvoru.

kada je otkrivena ženske osuđenice su bile kažnjene odsecanjem nosa i ušiju, a neke su bile podstaknute da izvrše samoubistvo.

Treba imati na umu da su u Staroj Grčkoj žene imale vrlo ograničena prava prema kojima bi od rođenja do smrti umesto nje odlučivao *kyrios* (otac, brat, muž ili zakonski staratelj), koji je odlučivao umesto nje, brinuo se o njoj i zastupao njene interese. Taj zavisani i podređen položaj se ogledao i u bračnoj zajednici, gde žena nije sama birala svog muža, nije imala ravnopravan položaj u braku i mogla je biti oterana iz tog braka bez ikakvog povoda, nakon čega bi zadržavala samo svoj miraz. Takođe nisu imale pravo glasa niti bilo kakvog uticaja na javni i politički život. Nisu nasleđivale niti raspolagale bilo kakvom imovinom. Obzirom na ovakvu tradiciju i poimanja Grka, u periodu njihove vladavine Egiptom do donošenja izmena u položaj Egipćanki u II veku pre nove ere, ravnopravno su bila na snazi dva pravna sistema u Egiptu. Egipćanke su i dalje bile slobodne i ravnopravne, dok su Grkinje morale, zatvorene u svojim kućama, da se povinuju Grčkim zakonima. Jedino ukoliko bi došlo do mešovitih sporova, strane bi mogle da biraju prema kom zakonu žele da se postupa. Nije teško pogoditi koji zakon su Egipćanke, budući da su jedino one mogle slobodno da se pojavljuju pred sudom, radije birale.

U III veku pre nove ere, Ptolomejska dinastija je donela Hermopolis zakonik kojim je počela delimično da ograničava slobodu žene dajući joj manja nasledna prava u odnosu na muške naslednike, kada je bilo u pitanju nasleđivanje zemlje. U slučaju nasleđivanja zemljišta preminulog ono se delilo na onoliko parcela koliko je bilo dece preminulog, i žive i mrtve. Prema tom Zakoniku svako muško dete (ili naslednici tog deteta) prema redosledu rođenja, bi birali parcele. Tek kada bi muškarci završili sa biranjem, ženskoj deci bi bilo dozvoljeno da izaberu svoje parcele (prema hronološkom redosledu). Ptolomej Filopator (221-205 p.n.e.) je položaj egipatske ženu doveo na nivo grčke, namećući joj tutora za svaki pravni ili trgovinski akt. Tako da je došlo do promene jednakosti između muškarca i žene, što je bila suštinska vrednost faraonske civilizacije.

Do ostvavanja Aleksandra Makedonskog egipatska žena je uživala puna prava, koja nisu ostvarena ni u jednoj zemlji na svetu sve do I svetskog rata. A to moderno dostignuće nekih zemalja je ograničeno samo na društveni i ekonomski sektor. A u duhovnom sektoru, nivo koji je dostizala Egipćanka, nikad više nije dostignut nakon rušenja faraonske civilizacije. Njene vrednosti su bile suviše

slobodne i otvorene da bi bile utamničene u dogmatske religije. Naime, žene su kao i muškarci mogle da zauzimaju pozicije prvosveštenika u bilo kom kultu, a u božanskoj regeneraciji zemlje i povezanosti monarhije sa božanskom energijom, su zauzimale nezamenljivu poziciju. U današnjem hrišćanskom društvu, ne samo pozicija pape i patrijarha, već i običnih sveštenika su isključivo muške. Isto se odnosi i na rabine i imame.

Drugi korak u smeru smanjenja prava žena bilo je načinilo hrišćanstvo. Jedan od prvih očeva Crkve, Klement Aleksandrijski, mislio je još oko 180. nove ere da „u Hristu ne postoje ni muškarac ni žena“, njegov savremenik Tertulijan je zauzeo radikalno neprijateljsku poziciju prema ženi, smatrajući da njoj nije dozvoljeno da govori u crkvi, da podučava, da daje darove crkvi, niti da preuzima na sebe ni jednu mušku funkciju ni u jednoj sveštenečkoj kariki. Hrišćanstvo, judaizam i islam su dali ženi duhovno inferioran položaj.

Antička Grčka dostignuća u oblasti filozofije, nauke, demokratskog političkog uređenja i umetnosti su preko Rima i kasnije Vizantije postala osnovno nasleđe evropske moderne misli. Za razliku od široko rasprostranjenih grčkih ideja, koje su ostale zapisane na grčkom pismu, za koje nije bilo potrebno dvadeset vekaova da se dešifruje i prevede, egipatsko društvo, iako je bilo otvoreno i imalo razvijenu trgovinu za zemljama čitavog Mediterana, nije imalo presudnog uticaja na razvoj zapadne civilizacije i njegova zaostavština se ne može videti ni u jednoj sferi modernog života Evrope. Bilo da se radi o arhitekturi, medicini, religiji, mitovima ili društvenom uređenju, sa izuzetnim položajem žena, čime se ovaj tekst bavio, estetski i duhovni svet starog Egipta se toliko razlikovao od svog savremenog okruženja da se čini da je bilo nepojmljivo da dođe do bilo kakvog kulturnog prožimanja.

Iako treba da budemo zahvalni za svoje antičko nasleđe, nazadna rodna društvena podela je bila toliko uvrežena u ljudskoj svesti, da je bilo potrebno da prođe XIX vekova nove ere da bi društvo, odnosno pre svega žene, uopšte započele borbu za svoja prava i preko još jednog veka da bi barem formalno ostvarile jednakost. Kao što se iz gore navedenog vidi, potrebno je još rada, a tome i služe i moderni zakoni koji podstiču pozitivnu diskriminaciju, da bi se dostigla potpuna ravnopravnost, koju otkrivamo kod egipatske žene, koja je živela pre tri milenijuma.

Literatura:

1. C. Jacq, *Le donne dei faraoni, il mondo femminile dell'Antico Egitto*, Oscar Storia Mondadori, Milano, 2007;
2. B. Lesko, *The Remarkable Women of Ancient Egypt*, Providence, 1987;
3. P. Pestman, *Marriage and Matrimonial Property in Ancient Egypt*, Leiden, 1961;
4. S. B. Pomeroy, *Women in Hellenistic Egypt from Alexander to Cleopatra*, New York, 1984;
5. P. Troy, *Patterns of Queenship in Ancient Egyptian Myth and History*, Uppsala, 1986;
6. J. Tyldesley, *Daughters of Isis, Women of Ancient Egypt*, Harmondsworth, 1994;
7. W. A. Ward, *Essay on Feminine Titles of the Middle Kingdom and Related Subjects*, Beyrouth, 1986;
8. B. Watterson, *Women in Ancient Egypt*, New York, 1991.

Marina MatićInstitute of the Comparative Law,
Belgrade

POSITION OF THE WOMEN IN ANCIENT EGYPT

Position and rights of the women are often discussed subjects in the present time. Position that women have in modern society are described as result of the long lasting fight for women rights. In the article position of the women in Ancient Egypt is presented, rights that they had, functions that they performed, as well as changes that occurred based on the influence of the Ancient Greek civilization. Women in the Ancient Egypt could manage and dispose the property, sign contracts, adopt children, relief slaves, etc. In the Ancient Egypt divorce was allowed and women have right to keep property that was her before marriage, and to get part of the property in line with the premarital contract. Egyptian women could be pharaohs, army commander, viziers, scribes, high priest, etc. Additionally, women had irreplaceable role in the spiritual sphere of the life and connection of the empire with the divine energy. From the above mention we could see that the Egyptian women have many rights that the Western civilizations are emphasized as modern achievements. However, under the influence of the Greek civilization and latter Christianity, Egyptian women gradually were losing their rights, and at the end of the III century BC, they were equal with the Greek women and they needed tutor for each legal act.

Key words: women, human rights, position, ancient Egypt, history